

Встановивши, що непрямі директиви неоднорідні за своєю природою і розподіляються на два типи, необхідно визначити інвентар мовних засобів, які належать до кожного типу, охарактеризувати їх особливості, виділити відповідні критерії їх ідентифікації та диференціації

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Безуглая Л.Р. Функционирование имплицитных квеситивов в немецком и английском языках // Вісник Харківського державного університету. – 1997. – № 390. – С. 8–10.
2. Богданов В.В. Речевое общение: прагматические и семантические аспекты. – Л.: ЛГУ, 1990. – 128 С.
3. Гладуш Н.Ф. Прагматичні аспекти висловлення і дискурсу. – Київ: Видавничий центр КНЛУ, 2005. – 200 С.
4. Дементьев В.В. Непрямая коммуникация и ее жанры. – Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 2000. – 248 С.
5. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – М.: Гнозис, 2004. – 390 С.
6. Минкин Л.М. Языковой и речевой аспекты теории прагматики // Вісник Київського державного лінгвістичного університету. Серія Філологія. – 1999. – Т.2. – №1. – С. 6–11.
7. Почепцов Г.Г. /мл./ Коммуникативные аспекты семантики. – Киев: Вища школа, 1987. – 130 С.
8. Старикова Е.Н. Зарубежные теории речевой деятельности // Язык и идеология. – Киев, 1981. – С. 114–136.
9. Холодович А.А. О типологии речи // Историко-филологические исследования. – Москва, 1967. – С. 202–206.
10. Шишкина Т.А. Косвенное высказывание в сверхфразовом диалогическом единстве (на материале немецкого языка): Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. – М., 1984. – 166 С.
11. Anscombe J.C. La problematique de l'illoutoire derivé // Linguistique et société. – 1977. – № 2. – P. 17–41.
12. Haverkate H. Impositive Sentences in Spanish: Theory and Description in Linguistic Pragmatics. – Amsterdam etc.: Holland Publishing Co., 1979. – 194 P.
13. Searle J. Indirect Speech Acts // Pragmatics. – Oxford: Oxford University Press, 1991. – P. 265–277.
14. Sökeland W. Indirektheit von Sprechhandlungen: ling. Untersuchung. – Tübingen: Niemeyer, 1980. – 168 P.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Надія Гладуш – кандидат філологічних наук, професор, проректор з наукової роботи Київського національного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: прагматика тексту, теорія і практика перекладу.

ДО ПРОБЛЕМИ ВНОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОМОВНОЇ ДОКУМЕНТНОЇ КОМУНІКАЦІЇ (ЛЕКСИЧНИЙ РІВЕНЬ)

Ольга КРИЖАНІВСЬКА (Кіровоград, Україна)

У статті розглянуто сучасні тенденції в унормуванні лексики офіційно-ділового мовлення на прикладі документної комунікації.

The paper views present-day normalizatory tendencies in standardization of official style speech on the example of official documents

Повернення української мови в офіційний державний комунікативний простір супроводжується не тільки потребами відновити традиції, а й необхідністю модернізувати застарілі мовні засоби й форми, виробити нові зразки для забезпечення повнофункціонального ділового дискурсу.

Це торкається всіх мовних рівнів, але особливо – лексичного, як найбільш відкритого, а значить і змінного. Офіційно-діловий стиль має примітні для нього риси в доборі слів, які формують такі ознаки, як книжність, офіційність, конкретність, стислість. У ділових паперах зовсім не трапляються емоційно-забарвлені слова, діалектна лексика, жаргонізми та арготизми. Зрозуміло, що немає місця ні в писемному, ні в усному діловому спілкуванні й таким позалітературним елементам, як просторічні й лайливі слова. Все це повинен знати кожен, хто пов'язав власну професійну долю з документуванням, з державною службою різних рівнів. Якраз устами цих людей держава говорить зі своїм народом, а тому вони не мають права бути байдужими до власного мовлення. Ця стаття привертає увагу всіх небайдужих до особливостей сучасного українського професійного мовлення в царині лише документної комунікації, як одного з найтипівіших виявів офіційного мовлення.

Проблеми документної комунікації розробляються нині переважно з документознавчих підходів [1; 2; 5; 6]. Саме в цій галузі інформаційні потреби суспільства дотикаються до іншої важливої проблеми – фіксації інформаційних потоків, збереження ціннісної інформації тощо. Намагання розв'язати їх спричинило відкриття Ю.Столяровим закону документального супроводу соціальних комунікацій [6]. Оскільки рух соціальної комунікації відбувається між окремими особами, соціальними групами чи навіть

суспільствами (країна - країна) і має важливе наступне значення для співпраці, то він практично завжди вимагає задокументування.

Теорія й практика документної соціальної комунікації напрацювала ґрунтовний матеріал, який беззаперечно доводить, що соціальна комунікація суттєво відрізняється від інших типів комунікаційної діяльності (передусім - технічної): соціальна комунікація має справу з рухом смислів, які можуть по-різному сприйматися реципієнтами, а значить одержання реципієнтом документа ще не означає, що зафіксована в ньому інформація буде зрозуміла й інтерпретована так, як цього хотів комунікант. Саме тому сьогодні проблеми документної комунікації повинні стати предметом глибокого вивчення мовознавцями: без строгого унормування одиниць усіх мовних рівнів як знаків соціальної інформації з кодифікацією їх у спеціальних словниках, довідниках для діловодів, документознавців, держслужбовців писемна форма офіційно-ділової комунікації не буде повністю виконувати покладені суспільством на неї функції. Сьогодні можна говорити про первісний опис вимог до документної форми офіційної комунікації на рівні практичних порадників для державних службовців та інших зацікавлених осіб [8] чи навчальних посібників для освітніх закладів різних рівнів [3], найнеобхідніших орфографічних словників й довідників слововживання.

Важливим завданням сучасного українського кодифікування взагалі й у питанні стилістичної закріпленості зокрема є зважене відбиття об'єктивних змін, що відбуваються на всіх мовних рівнях. Тенденції ж цих змін, наявні й очікувані результати можна простежити тільки неупередженим прискіпливим поглядом науковця-мовника. На жаль, спеціальних доступних практикам-ментознавцям розвідок не так і багато. У цій статті спробуємо узагальнити ті мовні факти, які вже більшою чи меншою мірою виявляються в сучасному українському документальному дискурсі. Основу його складає *нейтральна* лексика, що охоплює загальновідомі слова, які відбивають поширені явища дійсності (*йти, говорити, прямий, син, мати, ми, він, четвертий, вісім, але, під* тощо), та *книжні* слова різних за значенням груп:

- власне книжна лексика, що несе відтінок елітності, вибірковості, для оволодіння якою необхідно мати певний рівень освіти (*репрезентувати, старанність, усвідомлення*);
- офіційна лексика, яка є сутністю діловодства, канцелярського мовлення (*заява, квартиронаймач, орендар, платоспроможність, здобувач*);
- професійно-виробнича лексика (*діловод, коректор, архіваріус, розсилка документів, реєстрація, подавати на підпис*).

Зрідка в наказах, розпорядженнях, зверненнях з нагоди свята вдаються і до урочисто-книжних слів, так званої високої лексики. Наприклад, у листі-зверненні до народних депутатів знаходимо: «Ви, *обранці* народу...»; в урочистій промові до Дня соборності чуємо: «Здійснилася *заповітна мрія*...».

Хоч в офіційно-ділових текстах переважають українські за походженням слова, але є там і багато *іншомовних* лексем. Їх вживання регулюється певними правилами:

1. Слід вживати тільки ті іншомовні слова, які властиві міжнародному діловодству (*віза, бланк, штраф*).
2. Слово треба використовувати в значенні, з яким його запозичено.
3. Доречно залучати іншомовне слово лише за відсутності українського для називання тієї ж реалії.
4. В межах одного тексту треба послуговуватися тільки одним словом на позначення одного поняття.
5. При використанні іншомовного слова треба бути переконаним у його зрозумілості адресатом, тобто воно повинно бути загальноприйнятим.

На жаль, у нашому суспільстві панує майже постійна мода на запозичення. Це часто призводить до зменшення частотності вживання питомого українського чи давно зукраїнізованого слова, а потім і до його цілковитого витіснення з діловодства, а часом – і з мовлення. І зараз перебувають у стані своєрідної функціональної конкуренції такі лексеми, як, наприклад, *гасло – лозунг, визиск – експлуатація, гатунок – сорт, низка – ряд, фахівець – спеціаліст тощо*.

Більш природно інтернаціоналізми (слова, що вживаються у кількох неспоріднених мовах) і власне іншомовні слова в офіційно-діловому стилі стають *термінами*. Саме слово *документ* є латинським за походженням, як і *акція, апеляція, арбітр, декларація, колегіум, плебісцит, реєстр*; із грецької мови прийшли *аналогія, бібліографія, дилема, економія*.

Серед запозичень із сучасних західноєвропейських мов у сфері офіційно-ділового мовлення вирізняються германізми *агент, вексель, преїскурант* тощо.

В умовах глобалізації соціально-економічного життя відбувається постійний приплив нових слів у мову, носії яких долучаються до світових ринків праці, фінансів тощо. Так, розвиток ринкових відносин приніс в українську мову чи активізував використання колись вузько вживаних спеціалістами слів на зразок *дилер, маклер, преференція, менеджер, офіс, фірма* та ін.

Не завжди виправданою є поява таких слів на місці українських відповідників. Тому освіченим людям не гоже хизуватися знанням малозрозумілого для більшості слова, а необхідно звертатися до питомих українських лексем. Порівняйте звучання деяких запозичень з рідномовними словами: *фон – тло, абсолютний – цілковитий, превалюючий – переважний, амбіції – честолюбство, дефект – вада, аплодисменти – оплески*; чи сучасних бізнесових *менеджер – управлінець, офіс – установа, референт – помічник, фірма – організація*. Правда, з часом іншомовне слово може закріпитися за одними сферами вживання, а українське – за іншими. Наприклад, слово *візит* вживається передусім стосовно офіційних відвідин високопосадовцями інших країн: *візит Президента України до США*; в контексті ж *візит до родичів* воно недоречне, оскільки прийнято говорити *відвідини родичів*. Можна твердити, що колись абсолютні синоніми перетворилися в часткові через особливості їх використання.

За спостереженнями О.Тараненка, в українській мові зараз виразно простежується тенденція до обмеження наслідків іншомовних впливів на структуру нашої національної мови [7]. Правда, зауважимо, що офіційно-діловий стиль у своїй писемній формі належить до стилів стабільної стійкості, а тому в ньому утвердження одних знаків замість інших спостерігається хронологічно пізніше, ніж, наприклад, в художніх чи публіцистичних жанрах. Але вже зараз можна говорити про закріплення в документному тексті таких власне українських чи давно зукраїнізованих відповідників: *процент – відсоток, тираж – наклад, юрист – правник (Українська правнича фундація), масштаб – мірило, прес-секретар – речник, публічний – прилюдний* тощо. Відбувається активне «відштовхування» й від російських форм: *вуз – ВНЗ, виш, діловодство – справочинство, оптова торгівля – гуртова торгівля* тощо.

Офіційно-діловий стиль з його прагненням до точності вислову лише зрідка вдається до синонімів, оскільки йому не властиве відбиття відтінків значення. Використовуючи слова одного синонімічного ряду, ділове мовлення вибирає відтінок значення як основу і закріплює це слово з ним у певному контексті як єдино можливе чи бажане. Наприклад, із синонімічного ряду *замісник, заступник* в офіційно-діловому мовленні закріпилося *заступник* із значенням «офіційна назва особи, що заступає начальника, керівника». Із цим значенням воно входить у термінологічні словосполучення «заступник директора з навчальної роботи», «заступник головного редактора» тощо.

У діловому мовленні «розведено» за своєрідністю вживання й такі слова, як *ящик, скринька, шухляда*. Тільки друге з них входить основним компонентом у термінологічні словосполучення *поштова скринька, скринька для скарг і пропозицій, скринька для запитань, скринька для бюлетенів*. Перше з них (*поштова скринька*), крім того, має ще й кілька значень: «спеціально обладнана скринька з отвором для вкидання кореспонденції» та «засекречений об'єкт, що не має спеціальної назви, а тільки №» (при надсиланні листа адресант користувався адресою у вигляді *Поштова скринька №1004*).

Серед слів-термінів офіційно-ділового стилю синоніми трапляються швидше як виняток. Найвідоміші з них *відгук – відзив, довіреність – доручення, постанова – ухвала* тощо. Але якщо деякі синоніми (*державна – країна*) практично функціонально не розрізняються, то *відзив* все частіше закріплюють за науковим жанром (*відзив на автореферат*), а *відгук* – за публіцистикою, розмовним стилем (*відгуки про фестиваль, відгуки та пропозиції*), *постанова* сприймається як нейтральне (*постанова зборів трудового колективу*), а *ухвала* – урочисте (*ухвала всенародного віче*).

Слова *доручення* й *довіреність* в офіційно-діловому стилі не є синонімами, оскільки називають різні обліково-фінансові документи, що й відбиває Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року (статті 244 та 1000):

Доручення – це двостороння угода, за якою одна сторона (повірений) зобов'язується вчинити від імені та за рахунок другої сторони (довірителя) певні юридичні дії (ст.1000?);

довіреність – це письмовий документ, що видається однією особою іншій особі для представництва перед третіми особами.

Розрізняються в офіційно-діловому стилі й терміни оголошення й повідомлення. Оголошення – це офіційне повідомлення про час, місце й зміст нарад, засідань, заходів, дій; про необхідність виконати якусь роботу тощо. Тоді, коли повідомлення – це різновид службового листа, в якому викладено запрошення взяти участь в якійсь нараді, конференції, зборах.

Точність викладу в офіційно-діловому стилі не передбачає використання зі стилістичною метою омонімів чи паронімів, їх особливих поєднань, як це свідомо робиться у художніх чи публіцистичних текстах. Але часто не-розрізнення за значенням цих слів призводить до грубого порушення мовної норми на лексичному рівні, що тягне за собою деформацію змісту. Наприклад, пароніми (близькі за звучанням, але різні за значенням слова) *дипломат* «особа, яка працює на дипломатичній службі; особа, що пише диплом» і *дипломант* «лауреат конкурсу, відзначений дипломом» на слух сприймаються майже однаково, і не всі мовці знають їх лексичне значення. Тому у реченні *Прибув із заявою український дипломант*, ймовірно, йдеться про *дипломата* – офіційну особу. В офіційно-діловому мовленні вразливими є такі паронімічні групи: *дилема* – *проблема*, *адрес* – *адреса*, *абонемент* – *абонент*, *виборний* – *виборчий*, *дистанція* – *інстанція*, *виплата* – *оплата* – *плата*, *замітка* – *примітка* – *помітка* тощо. За найменшого сумніву у вживанні слова необхідно звертатися до тлумачного словника або спеціальних словників паронімів.

Офіційно-ділова лексика є живою клітиною великого мовного організму, а тому реагує на зміни в суспільно-економічному житті, поповнюючись новими словами (*неологізмами*) і втрачаючи з різних причин старі, що стають *історизмами* чи *архаїзмами*. В останні роки в професійному мовленні діловодів з'явилися нові слова і словосполучення. Так, *електронні носії інформації* стали протиставлятися – *паперовим*, копії тепер є *переписані* і *ксерокопійовані*, деякі *цінні папери* стали називатися запозиченим *ваучери*, а приватизація в нас була *ваучерна*. А терміни й поняття *електронний документ*, *цифровий файл документа*, *мережеве розповсюдження документа* міцно ввійшли в обіг нинішнього покоління документознавців.

Разом з тим частина слів ділового мовлення відмирає, бо втрачаються реалії, які вони називали. Ще недавно в установах працювали *секретар-машиністки*, які друкували папери. З появою комп'ютерів потреба у них відпала, зате з'явилися *оператори комп'ютерного набору*. Ще раніше зникли *канцеляристи-переписувачі*, бо виникло друкування.

Є серед канцеляризмів і *архаїзми*. Так, наприклад, довгий час лише офіційно-діловий стиль зберігав утрачені зараз давні форми займенників *сей, оний, при сьому*. Ці давньоукраїнські слова витіснилися новими (тобто на їх місце прийшов історично пізніший синонім): *цей, інший, при цьому*. До таких належить, наприклад, і певна частина термінів офіційно-ділової практики: *правотар* – адвокат, *грамота* – лист, послання або якийсь запис тощо. Архаїзмами стали і старі вирази на кшталт *при сьому додано, по приналежності, на предмет вивчення* тощо.

Правда, нові реалії життя «відкликали» з відпочинку сотні старих слів, вселили в них нове або частково нове значення і зробили активною складовою сьогodнішньої офіційно-ділової лексики. Наприклад, такими є слова *парламент, коледж, провід* (у значенні керівництво партії – *Центральний провід НРУ*), *вишкіл* (військова підготовка) та ін. Часто вживаються й вирази *глава держави, глава уряду*, в яких перше слово зберігає відтінок високої урочистості.

Набуло нового звучання й витіснене в радянські часи слово *пан (пані)*, яке нині активно вживається і в усному й у писемному діловому мовленні. Зараз поновлюються і почасти формуються нові правила звертання до особи. Так, загальноприйнятою є норма називати людину формулами «пан(пані) + ім'я» (*пане Валерію, пані Тетяно*), «пан (пані) + прізвище» (*пане Гончаруку, пані Петренко*), «пан(пані) + посада чи звання» (*пане професоре, пані вчителько*). Але при звертанні до найвищих посадовців зазвичай вживається остання формула – *пане Президенте, пані Прем'єр-міністр* – і не припускається перша, яка сприймається як фамільярна.

Спостерігається й відновлення та поширення в сучасній українській мові у звертальній функції слова *добродій*, яке, крім усного мовлення, стає звичним і в діловому листуванні. Разом з тим звертання *товариш* зараз є офіційним хіба що у військовій сфері [4: 24].

Все це свідчить про постійне вдосконалення офіційно-ділового стилю української мови, про його можливості в забезпеченні державного, господарського, юридичного та й приватного документування. Але тільки через грамотного працівника державних структур ці надбання стають помітними, суголосними сучасним потребам у формуванні професійної думки українською мовою.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Воробьев Г.Г. Документ: информационный анализ. – М.: Наука, 1973. – 256 с.
2. Дридзе Т.М. Текстовая деятельность в структуре социальной коммуникации. – М., 1984. – 324 с.
3. Зубков М. Сучасна українська ділова мова. – Х.: Торсінг, 2005. – 447 с.
4. Пономаренко В.П. Еволюція системи іменних засобів звертання в сучасних слов'янських та інших індоєвропейських мовах // Мовознавство. – 2006. - №6. – С. 23 – 27.
5. Соляник А.А. Документні потоки та масиви. – Х.: Торсінг, 2000. – 110 с.
6. Столяров Ю.Н. Документный ресурс. – М.: Либерия, 2001. – 150 с.
7. Тараненко О.О. Сучасні тенденції до перегляду нормативних засад української літературної мови і явище пуризму (на загальнослов'янському тлі) // Мовознавство. – 2008. - №2-3. – С.159-189.
8. Шевчук С.В. Ділове мовлення для державних службовців. – К.: Літера, 2004. – 395 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Крижанівська – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В.Винниченка.

Наукові інтереси: проблеми функціонування української мови.

ПРАГМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕМОТИВНИХ ВИСЛОВЛЕНЬ НЕГАТИВНОЇ ОЦІНКИ У КОМУНІКАТИВНІЙ СИТУАЦІЇ РЕВНОЩІВ

Галина КУЗЕНКО (Миколаїв, Україна)

У статті розглянуто прагматичні особливості емотивних висловлень негативної оцінки. Увага зосереджена на негативній оцінці адресата та негативній оцінці адресанта у комунікативній ситуації ревнощів.

Pragmatic characteristics of emotive negative-evaluation utterances are given in this paper. Negative-evaluation of an addressee and addresser are mostly taken into consideration.

Прагматичний аспект передбачає вивчення висловлень як об'єкту двоякої природи, який представляє собою єдність смислового та емоційного змісту. Емоції складають мотиваційну основу діяльності людини, і отже, не можуть не відобразитися в мові. Індивід, вступаючи в різні стосунки з людьми, об'єктами і явищами навколишньої дійсності, відчуває різні емоції. Специфіка емоцій полягає в тому, що вони є об'єктом та інструментом відображення в мові самих себе та інших об'єктів дійсності і нероздільні з суб'єктом. Тому емотивно-оцінний компонент висловлень необхідно розглядати як складову частину відповідного висловлення, незалежно від того, що є предметом комунікації – об'єкти чи їх безпосередня оцінка [4: 39].

Емотивні висловлення негативної оцінки адресата у комунікативній ситуації ревнощів. Прямим адресатом негативно-оцінного висловлення в комунікативній ситуації ревнощів виступає індивід, на якого безпосередньо спрямована негативна оцінка, що продукується мовцем. Спрямованість на адресата в таких висловленнях виступає невід'ємною передумовою комунікації, адже саме він виступає джерелом негативної оцінки. Вербалізація адресантом негативних почуттів, емоцій, а отже й оцінки адресата досягається як прямим, так і непрямим способом [1: 11]. Вираження негативної оцінки таким способом експлікує антипатію суб'єкта до об'єкта оцінки. Наступний приклад свідчить про взаємну антипатію інтерактантів:

“You're not friend of mine and never have been,” Helen said to Angie. “You'll go to hell for what you've done to Clifford and me.”

“You're just a nothing,” said Angie spitefully. “A frame-maker's daughter. And Clifford knows it. He's going to marry me” (Fay Weldon).

Для вираження своєї неприязні до Анжели Хелен застосовує декілька інтенсифікаторів негативної оцінки: подвійне заперечення у констативі *no friend of mine, never have been*, продовжуючи свою думку погрозою (промісив): *“You'll go to hell”* за те, що вона (Анжела) сприяла її розлученню з Кліфордом. Анжела, застосовуючи стратегію контратаки,